

ІДЕНТИФІКАЦІЯ СЕБЕ ЯК УКРАЇНЦЯ В РОМАНІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ПІВДЕННИЙ КОМФОРТ»

У статті розглядається взаємовплив міста та людини, звертається увага на внутрішню боротьбу індивіда із самим собою за цілісність свідомості в урбанізаційному соціумі. Місто постає носієм духовних цінностей і культурних традицій, що відіграє велику роль у становленні всебічно розвиненої особистості, бо в сучасному суспільстві поняття сакральності, духовної пам'яті залишаються для багатьох людей неусвідомленими й незрозумілими, тому головному герою, як людині високих моральних цінностей, справжньому громадянину важко вижити в умовах такої нестерпної реальності.

Ключові слова: місто, палімпсест, урбанізація, цінності, цілісність особистості.

В статье рассматривается взаимовлияние города и человека, обращается внимание на внутреннюю борьбу индивида с самим собой за целостность сознания в урбанистическом социуме. Город является носителем духовных ценностей и культурных традиций, что в свою очередь играет большую роль в становлении всесторонне развитой личности, так как в современном обществе понятия сакральности, духовной памяти остаются для многих людей неосознанными и непонятными и главному герою, как человеку высоких моральных ценностей, настоящему гражданину трудно выжить в условиях такой жестокой реальности.

Ключевые слова: город, палімпсест, урбанізація, цінності, цілісність особистості.

This article is devoted to the interaction of the city and the man, additional attention is paid to the eternal fight of the individual with himself for the integrity of consciousness in the urban surrounding. The City is a bearer of cultural values and traditions that plays a great role in the education of a person. However, in the modern society the idea of sacral spiritual memory is left for many people unrealized and incomprehensible. So that's why it is difficult for the main hero being a man of high moral values and a real citizen to live in the conditions of such a cruel reality.

Key words: city, palimpsest, urbanization, values, integrity of personality.

XXI століття позначається активним розвитком урбанізаційних процесів. Це явище має суттєвий вплив і значення для суспільства. Місто як місце буття людини завжди цікавило літературу. Воно уособлює осередок культури, зразок досконалої організації суспільного ладу і тому ще з давніх часів стає об'єктом зображення письменників. Місто створює простір, який зумовлює асиміляцію людини серед урбаністичного натовпу.

Сучасний етап розвитку вітчизняного літературознавства характеризується формуванням нового стилю історичних досліджень; вивченню особливого в історичному процесі приходить на зміну пошукам загального. Одне з понять, яке дедалі частіше

з'являється і привертає увагу науковців – це ідентичність. Зокрема, у вітчизняній історіографії його часто використовують у розвідках з проблем українського національного відродження. Наприклад, письменниця О. Забужко у своїй праці «Філософія української ідеї та європейський контекст» переклала термін «ідентичність» українською мовою як «тожсамість» [3, с. 95]. У той же час в історичній літературі це поняття використовується досить спорадично, невідрефлексовано, начебто його сенс є сам собою зрозумілий. Крім цього, майже відсутні праці, присвячені теоретичному аналізу поняття «ідентичність». Серед праць українських науковців необхідно виділити дослід-

ження П. І. Гнатенко, В. Н. Павленко Постає проблема визначення місця даного поняття у творчості українського письменника П. Загребельного, оскільки виникає потреба нової інтерпретації спадщини класика української літератури II половини XX століття.

Мета нашої розвідки полягає в дослідженні взаємовпливу міста та людини, внутрішньої боротьби за цілісність особистості із собою в урбанізованому соціумі. Мотив міста, яке постає в усій багатоманітності, малодосліджений феномен у творчості письменника, що й визначає актуальність даної статті.

Поняття «ідентичність», яке нерозривно пов'язане з поняттям соціального, стало засобом, за допомогою якого намагаються відновити цілісність особистості і стати органічною частиною суспільного тіла, водночас залишившись собою.

Етимологія слова «ідентичність» (від лат. *identicus* – однаковий, тотожний) поєднує в собі два значення: перше – особистість, індивідуальність, справжність, тобто тотожність особи самій собі; друге – крайня однаковість з кимсь [2, с. 290]. Якщо друге із запропонованих значень слова «ідентичність» вказує на певну стабільність, незмінність у часі, то сенс першого концентрується на збереженні самототожності індивідом, незважаючи на формальні зміни. Як писав філософ Микола Бердяєв, «це і є таємниця особистості, незмінність у змінюванні» [1, с. 24]. А. Шопенгауер визначає самосвідомість людини як «усвідомлення власного я на протигагу усвідомленню інших речей», то ідентичність, з одного боку, є тим лезом бритви, котре поділяє речі на свої (наприклад, моя родина, мое місто) і чужі, з іншого, пов'язує «власне я» з речами, усвідомленими як «свої» [1, с. 24]. Отже, ідентичність – це результат боротьби за цілісність свідомості. З цього логічно випливає, що ідентифікація – процес боротьби, яка ведеться у свідомості людини шляхом ототожнення з різними об'єктами – системою цінностей або певною місцевістю, родиною або усім людством тощо.

Розглянемо ідентичність найпростішого елемента соціальної структури – індивідуума. Дослідник Ерік Еріксон дає визначення «ідентичність»: «Суб'єктивне натхненне відчуття тотожності і цільності» [1, с. 24]. Це стан, коли внутрішній голос каже людині: «Все це дійсно є я!», це процес постійного досягнення себе. Основними факторами індивідуальної або особистої ідентичності є характер відображення свідомістю зовнішнього світу, інших суб'єктів і власного «я» людини; послідовність сприйняття, тобто відчуття людиною цільної тривалості свого життя, пам'ять. Ці три чинники пов'язані з площиною минулого, а дії, події в житті людини висувують перед особистістю обмежені варіанти подальшої поведінки, тобто детермінують. Але не менш важливий фактор – спрямованість у майбутнє. К. Г. Юнг зазначає: «Життя має також Завтра, і сьогодні стає зрозумілим лише тоді, коли ми спроможні додати до нашого

знання те, що було вчора, ще й бачення початку Завтра» [1, с. 25].

Виокремлення факторів ідентичності має умовний характер. Можна говорити про певний образ себе, про образ власного «я», тобто ідентичність постає як відносини між «я» людини та її образом себе, а «проблема ідентичності в будь-якому випадку є проблемою ототожнення, ідентифікації «я» і «себе». «Я» спостерігає за образом себе, але «я» може спостерігати за своїм спостереженням свого образу себе і т.д. [1, с. 25]. Таким чином, ідентичність має рефлексивний характер. Рефлексія над образом самого себе проходить у двох напрямках: наскільки людина сама узгоджена з універсальними нормами і водночас наскільки вона виходить за ці норми (пізнаються свої вади, потреби, можливості, обов'язки тощо). Ця двоїстість важлива ще й тому, що образ власного «я» постійно оновлюється, і на це суттєво впливає образ, який склався щодо неї в інших людей.

За З. Фройдом, «Кожен індивід – це складова частина великої кількості мас, численним чином пов'язана за допомогою ідентифікації, він побудував свій ідеал «Я» за різними зразками. Таким чином, кожна людина володіє частиною численних душ мас, душею своєї раси, свого кола, свого віросповідання, громадянського стану і т.п., долаючи їх, може піднятися до певного рівня незалежності та оригінальності» [1, с. 26]. Отже, ідентифікація полягає у виборі моделей поведінки. У суспільстві необхідно зробити вибір між багатьма персонами, багатьма об'єктами. Більш того, кожна людина одночасно належить до численних груп і різною мірою пов'язана з кожною з них. Тим часом ні індивідуальна, ні колективна ідентичності неможливі там, де немає певних сакральних цінностей, котрі мають універсальне значення і авторитет для більшості членів суспільства.

У ході історичного розвитку суспільства виникають специфічні ідентичності. Ідентичність – сприйнятий суб'єктом образ себе, який виробляється в процесі взаємодії з оточуючим світом. Для П. Загребельного найціннішою є людська особистість з її індивідуальністю, тому в центрі його романів, як правило, лежить історія людської душі. Роман «Південний комфорт» теж можна назвати історією однієї душі. Твір належить до циклу, так званих, «київських романів». Події роману розгортаються в Києві. У прозі письменника, особливо «київській», місто присутнє на кожній сторінці як німий свідок історії народу й окремо взятої особистості, з її болями та переживаннями. В урбаністичному аспекті місто, яке має багатовікову історію, є носієм духовних цінностей і традицій і забезпечує безперервний зв'язок часів, що сягає у вічність. Головний герой роману, слідчий прокуратури Федір Твердохліб, «запекліший киянин», який радів і пишався цим, для нього «Київ безконечний, пишаний, запаморочливий, таємний» [4, с. 95]. Але у своїх щоденних клопотах Київ не зауважує дрібних подій, котрі в житті

цього великого міста можуть полишити помітний слід. Твердохліб розслідує справу славетного ученого Костриці, яку йому «доручив» слідчий Нечиталок, спираючись на своє незручне становище: «Я перед наукою раб. А ти в їхніх сферах своя людина. Витаєш, так би мовити... Натякаючи на Твердохлібового тестя Ольжича-Предславського, на те, що Твердохліб живе в професорській квартирі...» [4, с. 29]. Справа була неприємна й бридка, бо коло її учасників належало до людей привілейованих (доктора наук, професори), а Твердохліб був противник привілеїв взагалі, бо вважав що вони псують не тільки людей, а й суспільну мораль. Після перших хвилин розмови професор зневажив Твердохліба, бо якщо для першого «Люди б заплатали за надію всім золотом світу! Бо що може бути цінніше?» [4, с. 43], то для другого «справедливість – річ така реальна, що часто здається: міг би доторкнутися до неї рукою» [4, с. 44]. Київ великий, а людина часто самотня. Урбанізований спосіб життя впливав на осмислення свого внутрішнього «Я» героя, і Твердохліб запитував себе: «...а хто я? Вдома йому кололи очі, що він не інтелігент, тепер докоряють, що не чорнороб. То хто ж він?» [4, с. 45]. І на роботі, і вдома – суцільна обумовленість, залежність, неволя. Головний герой стикається із несправедливістю, неправдою, брудом, які тиснуть на нього: «Чужі слова, чужі думки, чужа краса, а де своє, і що своє, і коли, і кому?» [4, с. 70]. Федір Твердохліб ідентифікує себе як людину високих моральних цінностей. Дружина Мальвіна, для якої «...всі розумні сліпі. Нічого не бачать, окрім свого розуму... окрім своєї голови, яка нікому не потрібна» свариться з ним, докоряючи за те, що він ніколи не мав чим похвалитися перед людьми: «Озирнися! Де ти живеш? Поглянь, як живуть люди!.. Що ти маєш?.. Черевики зі стоптаними підборами?». На що Федір їй відповідає: «Аби не стоптана совість» [4, с. 147]. Його сумління ніколи не тьмарилося, він знав, що діє заради добра та справедливості і належить до людей добрих, бо справедливий завжди добрий. Твердохліб жив у такій нестерпній реальності, щодня дотикаючись до болю й зла, що душа його вже не витримувала. Автор показує як важко жити порядній людині в оселі, де розбиваються не тіла, а душі, де в пошуках істини доводиться висловлювати незгоду з самим собою, де невидиме роздвоєння душі не карається законами суспільства, а мовчазно заохочується.

Автор подає Федора Твердохліба як кращого представника нації, який намагається не просто жити в міському просторі, а й опанувати його таємниці. Місто у творі виступає як палімпсест. Російсько-український словник художніх термінів дає таке визначення цього поняття: «Палімпсест – давній рукопис на пергаменті, з якого стертий попередній текст і написаний новий» [5, с. 174]. Простір міста складається зі спадщини попередніх епох, яка творить своєрідний урбаністичний палімпсест і включає в себе культурні пласти різних

історичних епох, починаючи з часів Київської Русі. Вони зберігають у собі матеріальні й нематеріальні свідчення історичної пам'яті. Київ – «багатшарове» місто перемішаних цивілізаційних культурних пластів, своєрідний багатокультурний сплав слідів, фрагментів, які прозирають, елементів, які можна «вигребути» з-під новоявлених напластувань. П. Загребельний вводить у тканину роману описи ознак старого міста з історичними довідками про них: «Археологи знайшли на схилах Старокиївської гори фундаменти князівського палацу, в якому, цілком можливо, жив сам Київ» [4, с. 118]. Або слова професора Ольжича-Предславського про гору Дитинку і про свій рід: «У мене своя теорія зародження Києва. Я вважаю, що він починався не на Старокиївській горі і не на Замковій, а тут, на Дитинці... Цілком можливо, що мої пращури поховані саме тут, на Дитинці. Можливо, я щойно хрупостів їхніми кісточками» [4, с. 117–118].

Великою проблемою було і є протистояння старого і нового міста, коли внаслідок урбанізації простежується значний приріст міського населення, особливо столичного. Нові мешканці Києва – це в основному невлаштована частина населення, яка потребує життєвого простору – нових робочих місць, появи нових спальних районів. Це негативно впливає на міську культуру, веде до переорієнтації цінностей. Зрозуміло, що культурний простір міста не може бути сталим, він реагує на зміни в суспільстві. П. Загребельний на сторінках роману проводить думку про те, як важливо, щоб такі зміни впроваджувались продумано, вдало, відповідно до потреб суспільства і без скандальних руйнувань історичних пам'яток чи значних перебудов.

У художньому творі образ міста-палімпсеста формується автором з окремих деталей, іноді через вуста його героїв, через авторські роздуми: «Київ. Безладне місто, над яким витають тисячоліття. Безладне і прекрасне, місто князів, святих подвижників, грабіжників, пройдисвітів, веселих душ, задумливих геніїв» [4, с. 104]. Автор роздумує над багатьма фактами української історії, проводячи паралелі із сучасністю, аналізуючи наслідки історичних подій. «Хто запалив Поділ у 1780 році і що згоріло в тому вогні? Бібліотеки Могили, Інокентія Гізеля, може, й ота славетна бібліотека Ярослава Мудрого, яку марно шукаємо вже мало не тисячу років? ...А Київ горів усю свою історію. Як не вороги, то самі кияни. Велич межувала з нікчемністю, пишні храми з мазанками» [4, с. 104–105]. Історія і сучасність у свідомості письменника не розвиваються, не ізолюються одна від одної, а поєднуються нерозривним зв'язком, взаємоперегукуючись, пояснюючи минуле, сучасне і прозираючи у майбутнє» [6, с. 115]. Головний герой любив поринати в минуле, тому теж час від часу аналізує деякі історичні події: «Вигадував собі то ту, то іншу «справу» і місяцями вів її з усією фаховою ретельністю і природною завзятістю. Скажімо, про того, хто виніс з Києва літопис

Нестора і Київський літопис, врятував їх од Батиевої орди» [4, с. 104]. Вулиці Києва дихають історією, в авторських відступах простежується занепокоєння недбалим ставленням до історичних пам'яток: «Його рідне місто. Осередки пам'яті, мов давно висхлі озера, загачені річечки, ...зриті пагорби з реліктових глин, знесені будівлі, знищені цілі епохи і народжені епохи нові в кварталах, масивах, викликаних потребою і... модою» [4, с. 24]. Бездарні архітектурні проекти безповоротно змінюють Київ: «Хто міг так проектувати і навіщо? Найдорожче в Києві – простір. Позбавити місто його розкиданості, нестримності простору однаково, що закувати людську душу в кайдани непотрібних обмежень і безглузких заборон. Втрачені красиви те саме, що втрачені людські душі» [4, с. 125]. Київ для його жителів – не лише місце проживання, а й великий культурно-історичний центр. Архітектурні пам'ятки, що несуть дух різних епох – це обличчя Києва, його душа, якій немає ціни. Великий злочин творять нікчемні архітектори, впроваджуючи в життя свої безглузді, але прибуткові проекти. Владою керує не здоровий глузд, а фінансова прибутковість, іноді навіть просто байдужість. Професор Лесь Панасович «Один з тих диваків, на яких, сам того не відаючи, тримається світ», сказав: «Як часто знаходить на нас ота чиновна байдужість... Ось тоді й настає вседозволеність і не контрольованість, страшно збайдужіння проникає в усі душі. Пересит, байдужість, холод душі і серця. Загроза для всього світу. Кріогенність. Була алієнація, була фрустрація, тепер якась мовби жаб'ячість чи зміїність. При такій байдужості можливі найбільші лиха, злочини, а людство й не зворухнеться» [4, с. 261]. Місто сприймається як місце роботи й мешкання, більшість городян не використовують можливостей міста повною мірою, не знають його історії, пам'яток, не беруть участі в культурному житті, не збагачують «зміст» нового Києва. Скільки важливих істин залишаються поза свідомістю і яку культурну спадщину втрачено або недооцінено. Рідкісної духовності і мужності інтелігент Лесь Панасович «став для Твердохліба людиною для захоплення, моральною опорою, джерелом знань, несподіваних і рідкісних ...На власному прикладі доводив, що можна все своє життя віддати думам про велике» [4, с. 261]. Подвижник, людина, яка до кінця віддана своїй справі, покликанню, «богом своїм зробив Київ» [4, с. 259]. Для нього Київ цінний не лише як історичний центр, він – усе його життя. Як талановитий архітектор він розуміє потреби сучасного мегаполіса, де загострюється житлова проблема, а економічна інфраструктура стає домі-

нуючою: «Професор умів гармонійно поєднувати свої захоплення історією з вимогою щоденності, відвойовуючи антики, він учив своїх студентів гнати цілими кілометрами безликі малометражки для задоволення невпинно зростаючих потреб» [4, с. 263]. Але все ж він намагається боротися за старий Київ. В умовах урбанізованого способу життя, що ускладнюється затяжною економічною кризою та прискореним темпом життя, проблеми пам'яті, духовності, краси відсуваються на задній план. Для середньостатистичної людини місто обмежується районом проживання та роботи й асоціюється з обов'язковими атрибутами успішності, мобільності, престижу.

Для приїжджого Київ – спосіб заробити гроші, тимчасове місце проживання, постійне відчуття напруженості, самотності і залежності. Такий спосіб життя не сприяє становленню індивіда, як всебічно розвиненої особистості, яка б брала участь у культурному житті міста, збагачувала його традиції, формувала прошарок нової інтелігенції.

Отже, аналізуючи просторовий соціум Києва, виявлено основну тенденцію його розвитку, а саме те, що образ і структурна трансформація великою мірою залежать від того, які культурні, політичні і національні цінності сповідує суспільство на певному часовому етапі його розвитку. Ця факторна залежність відображається в різних формах колективних ідентичностей, із яких узагальненою виступає національна ідентичність. Різниця між українцями полягає не лише у площині мови, економічних інтересів, але, що значно важливіше, вона ґрунтується на різному історичному досвіді та різній колективній пам'яті. Інше життєво важливе питання для України: визначитися «із ким ти», якими є зовнішні чинники у побудові внутрішньої індивідуальності.

Питання національної ідентичності є доволі актуальним у сучасному науково-гуманітарному дискурсі. Індивіди і спільноти в хаосі й тотальності глобалізаційних процесів активізують пошук власного індивідуального «Я». Вагомим базовим чинником у цьому процесі формування власної ідентичності виступає усвідомлення себе справжнім громадянином.

П. Загребельний майстерно зображує внутрішню боротьбу, душевні переживання, які відбуваються у світосприйнятті героя та роль міста в цих процесах становлення себе як цілісної особистості. Дослідження урбаністичних мотивів у спадщині класика української літератури П. Загребельного тема надзвичайно цікава і актуальна, що і стане предметом наших подальших розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головка В. В. Ідентичність як метафора : шлях від психології до історіографії / В. В. Головка // Український історичний журнал. – 2002. – № 3. – С. 23–33.
2. Етимологічний словник української мови : у 7 томах ; [уклад. В. Є. Дудко та ін.] – Т. 2. – К., 1985. – 570 с.

3. Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст / О. С. Забужко – К. : Факт, 1993. – 357 с.
4. Загребельний П. А. Південний комфорт : [Роман] / П. А. Загребельний – Харків : Фоліо, 2004. – 351 с.
5. Російсько-український словник художніх термінів : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів]. – К. : Каравела, 2004. – С. 174.
6. Слабошпицький М. Літературні профілі (Літературно-критичні нариси) / М. Слабошпицький – К. : Радянський письменник, 1984. – 310 с.

© Красненко О. В., 2011

Стаття надійшла до редколегії 08.06.11